

POPÉLY ÁRPÁD

A MAGYAR LAKOSSÁG FELEMÁS INTEGRÁCIÓJA CSEHSZLOVÁKIÁBAN (1948–1950)

Az 1948. februári kommunista hatalomátvétel Csehszlovákia magyar és német lakosságát a teljes jogfosztottság és létbizonytalanság állapotában találta. A háború után felújított csehszlovák állam politikai elitje – a cseh és főleg a szlovák politika felelősségét *feledve* – a német és magyar kisebbségre hárította a felelősséget az ország 1938–1939-ben bekövetkezett felbomlásáért, s kollektív bűnösségük címén célul tűzte ki a kitelepítésüket és az ország szláv nemzetállammá alakítását.

A német kisebbség potsdami konferencia által jóváhagyott kitelepítése 1946 januárja és novembere között zajlott, amikor 2,2 millió németet telepítettek át Németország szovjet és amerikai megszállási övezetébe. A szervezett kitelepítést megelőzően azonban már mintegy 660 ezer németet elűztek Csehszlovákiából, a csehországi szudétanémetek száma így 1947-re az egykori több mint 3 millióról 240 ezerre, a szlovákiai németeké pedig 155 ezerről 25-30 ezerre csökkent.¹ Miután a nagyhatalmak a közel 600 ezres felvidéki magyarság egyoldalú kitelepítéséhez nem adták hozzájárulásukat, a szlovák hatóságok a magyar lakosságtól a Magyarországra rákényszerített lakosságcsere, a reszlovakizáció, valamint csehországi deportálása útján igyekeztek megszabadulni.²

A kommunisták hatalomra jutását követő első hónapok a magyar és a német kisebbség helyzetében és jogállásában nem hoztak, nem is hozhattak pozitív változást, hiszen a kisebbségellenes politika első számú szószólója éppen a kommunista párt volt. Folytatták a Csehszlovákiában maradt németek 1947-ben megkezdett széttelepítését a határvidékről az ország bel-

¹ A csehországi szudétanémetek, illetve a szlovákiai németek kitelepítésére L.: KAPLAN, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*, Kalligram, Pozsony, 1993, 182–214. p.; STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*, Academia – Naše vojsko, Praha, 1991; KOVÁČ, Dušan: *Vysídlenie Nemcov zo Slovenska (1944–1953)*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 2001; GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan: *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*, Spoločenskovedný ústav SAV – SNM-Múzeum kultúry karpatských Nemcov, Bratislava, 2004, 93–147. p.

² A lakosságcsere, a reszlovakizációra és a csehországi deportálásra bővebben L.: VADKERTY Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*, Kalligram, Pozsony, 2001.

sejébe, az 1947 áprilisa óta zajló csehszlovák–magyar lakosságcserét és a reszlovakizációt. Nem jöhetett számításba a Csehországba deportált magyarok hazatérése sem, s érvényben maradt az összes korábbi magyar- és németellenes jogszabály is. A magyarokat és a németeket ezen túlmenően kizárták a kommunista irányítás alá került Nemzeti Front különböző szerveinek az új hatalom kiépítésében meghatározó szerepet játszó ún. akcióbizottságaiból, amelyek ráadásul 1948 tavaszán a reszlovakizációra hivatkozva Dél-Szlovákia számos magyarlakta járásában és településén hoztak rendeletet a magyar istentiszteleti nyelv, valamint a magyar nyelv közéletben való használatának tilalmáról.

Az 1948. április 21-én kelt új iskolatörvény magyar vagy német iskolák létesítésének lehetőségével nem számolt, az ország május 9-én elfogadott új alkotmánya pedig, amely a Csehszlovák Köztársaságot a csehek és a szlovákok államaként határozta meg, nemzetiségi jogokat nem tartalmazott, a kisebbségek létezéséről még csak említést sem tett, ezzel szemben leszögezte, hogy „államunk nemzeti állam lesz, mely minden ellenséges elemet leráz magáról”.³ A németek és a magyarok – az immár szlovákként elkönyvelt reszlovakizáltak kivételével – nem vehettek részt a május végén megtartott nemzetgyűlési választásokon, s képviselővé sem voltak megválaszthatóak. Ekkor született végül az az átfogó helységnévreform is, amely Szlovákia helységnévanyagából gyakorlatilag teljes egészében kiiktatta a magyar és német eredetű, illetve hangzású településneveket. Daniel Okáli szlovák belügyi megbízott 1948. június 11-i hirdetménye egyszerre 710 – nagyrészt magyar- és németlakta – szlovákiai település és településrész nevét cserélte fel mestereséges szlovák névvel, megszüntetve egyúttal a magyarok és németek által lakott települések kétnyelvű megnevezését.⁴

Az első kérdés, amelyben az államhatalom 1948 tavaszán már némi – igaz, meglehetősen felemás – *engedményre* is hajlott, az a Csehországba deportált magyarok állampolgárságának kérdése volt.⁵ A hatóságok egyrészt nem tudták kezelni az egyre szaporodó szökéseket, amelyek száma már 1947-ben is magas volt, 1948 tavaszán pedig ugrásszerűen megnőtt, másrészt aggasztotta őket az a tény is, hogy a deportáltak eredetileg egy évre szóló, majd hat hónappal meghosszabbított munkakötelezettsége 1948 áprilisában–májusában lejár, tehát nem lesz már *törvényes* alapja további Csehországban tartásuknak. Mivel azonban hazatérésüket nem tartották kívánatosnak, a csehszlovák állampolgárság ígéretének fejében végleges csehországi letelepedésre

³ *A Csehszlovák Köztársaság alkotmánya*, Tatran, Bratislava, 1949.

⁴ *Úradný vestník*, Ročník 1948, čiastka 55., 1276–1285. p.; magyar fordításban: *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948. Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok*, Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2007, 275–298. p.

⁵ A csehszlovák hatóságok 1946 novembere és 1947 februárja között csehszlovák adatok szerint 41 666 magyart deportáltak közmunka címén a cseh országrészekbe.

igyekeztek rábírní őket. A prágai kormány 1948. március 5-én határozatban mondta ki, hogy azok a deportált magyarok, akik kötelezik magukat, hogy nem térnek vissza Szlovákiába, hanem állandó jelleggel letelepednek Csehországban, visszakaphatják csehszlovák állampolgárságukat. Március 19-én ugyanakkor, mintegy döntésük *megkönnyítése* érdekében, elrendelte a Szlovákiában hátrahagyott ingatlanvagyonuk elkobzását és a vagyonba betelepült szlovákoknak való átadását.⁶

A kormány ezt követően 1948. április 13-án kiadott 76/1948. számú rendeletével a magyarok és németek számára lehetővé tette az ideiglenes csehszlovák állampolgárság visszaszerzését, az április 16-i 77/1948. számú belügyminiszteri hirdetmény pedig kimondta, hogy a magyarok hat hónapon belül kérvényezhetik állampolgárságuk visszaadását, de csak azok, akiknek állandó lakhelye Csehországban van, vagy családtagjaikkal legalább egy éve ott tartózkodnak, esetleg ezt követően települnek át a cseh országrészekbe.⁷ A két jogszabály elsődleges célja nem a magyarok csehszlovák állampolgárságának rendezése, hanem a deportáltak Csehországban tartása volt. Ezt támasztja alá a kormányrendelet azon kitétele is, amely szerint az állampolgársági kérelem csak három év eltelte után intézhető el véglegesen. Az állampolgárságot kérelmezőkkel olyan nyilatkozatot íratnak alá, amelyben vállalták, hogy a belügyminisztérium által meghatározott helyen telepednek le, s amennyiben kötelezettségüket nem tartanák be, megvonható tőlük az ideiglenes csehszlovák állampolgárság.⁸

A csehországi munkahivatalok május folyamán erőteljes propagandát fejtettek ki a deportáltak körében annak érdekében, hogy állandó letelepedésre bírják őket. Igyekeztek azonban nem járt eredménnyel: az 1948 júniusában még Csehországban tartózkodó 32 ezer magyar deportáltaknak csak töredéke kérte a csehszlovák állampolgárság visszaadását és vállalta a csehországi letelepedést. A propaganda kudarca, a deportáltak rohamos fogyása és a munkaszolgálat lejárta július 21-én a deportáltak munkakötelezettségének meghosszabbítását lehetővé tévő törvény elfogadására készítette a prágai nemzetgyűlést.⁹ A hatóságok ugyanakkor július 28-án a deportáltak meggyőzése céljából egy Prágában megjelenő hetilapot is útjára indítottak *Jó Barát* címmel,

⁶ Národní archiv České republiky, Praha [Cseh Köztársaság Nemzeti Levéltára, Prága; a továbbiakban: NA ČR], Úřad Předsednictva vlády – běžná spisovna [Kormány Elnökségi Hivatala – rendes irattár], 880. d., Usnesení 1. schůze čtvrté vlády, konané dne 5. března 1948; uo. Usnesení 4. schůze čtvrté vlády, konané dne 19. března 1948.

⁷ *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, Ročník 1948, částka 31., 781–782. p.; a két jogszabályt magyar fordításban L.: *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948*, 271–274. p.

⁸ NA ČR, Ústřední výbor Komunistické strany Československa [Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága; a továbbiakban: ÚV KSČ], f. 23, a. j. 354.

⁹ *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, Ročník 1948, částka 63., 1295. p.

amely az első engedélyezett magyar nyelvű sajtótermék lett a második világháború utáni Csehszlovákiában.

A csehszlovák párt- és állami vezetés a magyar kisebbséggel kapcsolatos álláspontját 1948 késő tavaszán és nyarán kezdte átértékelni. Elhatározását több tényező is motiválta. Egyrészt világossá vált, hogy az ekkor már csupán vontatottan haladó lakosságcsere nem hajtható végre az általa elképzelt terjedelemben, s mindenképpen számolnia kell a magyar lakosság egy részének helyben maradásával, amelynek helyzetét idővel rendeznie kell. Másrészt korábban a csehszlovák nemzetállami törekvések első számú támogatójának számító szovjet vezetés ekkor már szintén arra törekedett, hogy kiküszöböljön minden olyan destabilizációs tényezőt, amely negatívan befolyásolhatná az érdekszférájába tartozó országok egymáshoz fűződő viszonyát. A Szovjetunió a kérdés iránti érdeklődését jelezte, hogy a prágai szovjet követség első titkára 1948. május 11-én még a csehszlovák külügyminisztériumba is ellátogatott azzal a céllal, hogy a szlovákiai magyarság helyzetéről tájékozódjon.¹⁰ A látogatásból a csehszlovák fél azt szűrte le, hogy a Szovjetunió nem óhajtja az ellentétek továbbélését, s jó néven venné a magyar kisebbség helyzetének és a csehszlovák–magyar kapcsolatoknak a rendezését.

A harmadik tényező, amely a csehszlovák kommunistákat a magyar kisebbséggel szembeni politikájuk módosítására készítette, a magyar kommunista párt- és állami vezetés volt. A magyar kommunisták már a Kominform 1947. szeptemberi alakuló ülésén Csehszlovákia magyarellenes politikájában jelölték meg a két ország közötti együttműködés és a népi demokráciák egységes frontja létrehozásának legfőbb akadályát,¹¹ majd 1948 tavaszától kezdődően egyre határozottabb nyomást gyakoroltak Prágára a csehszlovákiai magyarság helyzetének pozitív értelmű rendezése érdekében.

A magyar kormány előbb 1948. április 19-én a csehszlovák kormányhoz intézett jegyzékében tiltakozott a magyar kisebbség folytatódó jogfosztása, a magyar nyelvhasználat üldözése és a vagyonekbobzások ellen, a sérelmek orvoslásának elmaradása esetére pedig kilátásba helyezte a lakosságcsere végrehajtásának felfüggesztését is.¹² A jegyzék nyomatékosítása céljából Rákosi Máttyás másnap, április 20-án pártvonalon is megkereste Prágát. A Magyar

¹⁰ Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, Praha [Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának Levéltára, Prága], Teritoriální odbory – obyčejné 1945–1959, Maďarsko [Területi osztályok – rendes iratok 1945–1959, Magyarország], 22. d., Záznam o rozhovoru s 1. tajemníkem zdejšho sovětského velvyslanectví o otázarce Maďarů v ČR.

¹¹ Révai József 1947. szeptember 26-i felszólalását közli: *Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október – 1948. június. Dokumentumok*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2005, 288–291. p.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban: MNL OL], Külügyminisztérium TÜK-iratai 1945–1964 [a továbbiakban: KÜM-TÜK], Csehszlovákia, 49. d., 217/pol/res-1948, Tiltakozó jegyzék újabb nemzetiségi sérelmek ügyében.

Kommunista Párt (MKP) főtitkára Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) vezetéséhez intézett levelében hangsúlyozta, hogy az MKP vezetése „semmilyen körülmények között nem fog belenyugodni a befejezett tények politikájába”, s leszögezte, hogy pártja a szlovákiai magyarsággal szembeni politikát a lenini-sztálini nemzetiségi politika alapelveivel összeegyeztethetetlen, polgári-nacionalista nemzetiségi politikának tartja.¹³ Miután az április 19-i jegyzékre és Rákosi levelére nem érkezett érdemleges csehszlovák válasz, a magyar kormány június 4-én újabb jegyzékben sürgette többek között a nemzetiségi indoklással kibocsátott vagyoneklobzó végzéseek visszavonását, az érintettek kártalanítását, a deportált magyarok hazatérésének engedélyezését, valamint a magyarok vagyonára kiírt ún. nemzeti gondnokság megszüntetését.¹⁴ Azonban erre sem érkezett kielégítő válasz, a magyar kormány ezért 1948. június 12-én felfüggesztette a lakosságcsere végrehajtását.

A szovjet diplomáciai érdeklődés és a magyar nyomásgyakorlás hatására a csehszlovák pártvezetés kényszeredetten bár, de mégiscsak hozzálátott a Csehszlovákiában maradt magyarok helyzetének valamiféle rendezéséhez. A magyarokkal szembeni politika megváltoztatásának szükségességét Klement Gottwald pártelnök jelentette be a CSKP Központi Bizottsága (KB) 1948. június 9-i ülésén. Érvelése szerint, mivel a magyar kisebbséget nem sikerült a németekhez hasonlóan kitelepíteni, az országban maradó magyarok számára némi jogokat kell biztosítani, nagyjából olyanokat, amilyenekkel a lengyelek és az ukránok rendelkeznek. Ez állampolgárságot és választójogot jelentett, illetve valamilyen iskolákat és egyesületeket, „de semmilyen önálló politikai pártot, semmilyen szakszervezetet, semmilyen különleges státútumot”.¹⁵ Gottwald indoklásából egyértelmű volt, hogy külpolitikai okokból kikényszerített irányváltásról van szó, nem pedig a kommunisták belső meggyőződéséből fakadó lépésekről.

Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) KB elnöksége már Gottwald bejelentését megelőzően, május 31-én létrehozott egy háromfős különbizottságot azzal a feladattal, hogy dolgozza ki és terjessze a pártvezetés elé a magyar kérdés rendezésére vonatkozó javaslatokat.¹⁶ A bizottság június 16-án elfogadott javaslattervezete – abból kiindulva, hogy a szlovákiai magyarok száma a reszlovakizáció, a csehországi deportálás és a részleges lakosságcsere után már csupán 190 ezer – hajlandóságot mutatott a magyar kisebbséggel szem-

¹³ SIPOS Péter: Rákosi Mátyás és a szomszédos országok magyarságának ügyei 1945–1949, *Világosság*, 1992/8–9., 715. p.

¹⁴ MNL OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 49. d., 350/pol/res-1948, Jegyzék a csehszlovák kormányhoz.

¹⁵ NA ČR, ÚV KSČ, f. 01, sv. 5, a. j. 354.

¹⁶ A bizottság tagjai Gustáv Husák, a Megbízottak Testületének elnöke, Daniel Okáli belügyi megbízott és Edo Friš, a *Pravda* című központi szlovák pártlap főszerkesztője voltak.

beni hátrányos megkülönböztetés megszüntetésére, állampolgárságának visszaadására. Némi kisebbségi jogok – például magyar kulturális szervezet, magyar nyelvű sajtótermék, szlovák elemi iskolák melletti magyar osztályok – megadására is kész volt. Ugyanakkor tilalmi rendeletek sokaságával kívánta biztosítani a korábbi magyarellenés politika eredményeinek megőrzését, vagyis megakadályozni a reszlovakizáltak *visszamagyarosodását*, a magyarok elkobzott vagyonának visszaadását, önálló magyar politikai párt létrehozásának lehetőségét, s folytatni kívánta a belső telepítést és a lakosságcserét is.¹⁷

A magyar kisebbség helyzetének rendezésére kidolgozott, s Vladimír Clementis külügyminiszter által előterjesztett javaslatokat a CSKP KB Elnöksége első ízben július 8-án vitatta meg. Az ülésen elfogadott határozat szintén hangsúlyozta, hogy a magyarok számára biztosítani kell az állampolgári jogokat, ugyanakkor megengedhetetlen, hogy bármilyen különleges kisebbségi státúttal rendelkezzenek. Ugyancsak kimondta, hogy megengedhetetlen bármilyen magyar politikai tömörülés vagy párt létrehozása, s a magyar kommunistákat a kommunista pártba kell felvenni. A magyar nyelvű oktatással kapcsolatban pedig úgy rendelkezett, hogy a szlovák iskolákban párhuzamos osztályokat kell nyitni a magyar gyermekek számára, ugyanakkor gondoskodni kell arról, hogy a reszlovakizált szülők gyermekeit a magyar osztályokba ne vegyék fel.¹⁸

A javaslatok véglegesítésére és a kormány elé terjesztésére a CSKP KB Elnökségének július 19-i ülésén került sor. Az elfogadott határozatok kimondták, hogy a kormánynak biztosítani kell a magyarok csehszlovák állampolgárságának visszaadását, 50 hektárig terjedő mezőgazdasági vagyonuk elkobzásának felfüggesztését, a deportáltak hazatérésének lehetővé tételét, az iskolaköteles gyermekek számára a magyar nyelvű oktatást, magyar nyelvű sajtótermék megjelentetését, valamint egy magyar ifjúsági és kulturális szervezet létrehozását.¹⁹

A prágai pártvezetés a tervezett intézkedésekről a magyar kommunistákat is tájékoztatta. Erre a CSKP és a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) küldöttségeinek 1948. július 23–24-i pozsonyi találkozásán került sor, amelyen a magyar fél ígéretet tett a lakosságcsere folytatására, a csehszlovák pedig az állampolgárságukat vissza nem kapó magyarok számának minimalizálására, s arra, hogy a magyar iskolákba a reszlovakizált szülők is beírathatják gyermekeiket. Nem született ugyanakkor megegyezés többek között arról

¹⁷ Slovenský národný archív, Bratislava [Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony; a továbbiakban: SNA], Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska [Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága; a továbbiakban: ÚV KSS], 2194. d., 516/4, Záznam z porady komisie KSS, konanej dňa 16. júna 1948.

¹⁸ NA ČR, ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 2, a. j. 126.

¹⁹ NA ČR, ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 2, a. j. 128.

a magyar igényről, hogy a vagyonek Kobzás által sújtott magyarok legalább részleges vagyoni kárpótlásban részesüljenek.²⁰

Amint az várható volt, a magyar kisebbséggel szembeni politikában meghirdetett fordulatot a szlovák társadalom és kommunista politikai elit nagy része meg nem értéssel és elutasítással fogadta. Már a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) 1948. július 28–29-i ülésén, amelyen Antonín Zápotocký miniszterelnök a pártvezetés megbízásából bejelentette, hogy rendezni kívánják mind a csehszlovák–magyar kapcsolatokat, mind pedig a Csehszlovákiában maradt magyarok helyzetét, több képviselő aggodalmának adott kifejezést, hogy a meghirdetett irányváltás nem vezet-e a Dél-Szlovákiába betelepült szlovákság érdekeinek és pozícióinak gyengüléséhez.²¹

Hasonló vélemények hangzottak el az SZLKP KB 1948. szeptember 27–28-i ülésén is, amelyen Viliam Široký pártelnök és Gustáv Husák mellett, hogy védelmükbe vették a magyar lakossággal szembeni korábbi politikát, a nemzetközi helyzettel és a magyarországi politikai változásokkal érvelve igyekeztek meggyőzni a szlovák kommunistákat a változtatás szükségességéről. Az aggályaiknak hangot adókat mindketten biztosították, hogy az állam és a párt továbbra is gondoskodni fog arról, hogy a szlovák telepések érdekei ne szenvedjenek kárt, s a reszlovakizáltak se térhessenek vissza a magyarság soraiba.²²

A prágai és a pozsonyi pártvezetés jóváhagyását követően, 1948. szeptember 30-án a csehszlovák kormány ülésén is pozitív döntés született a magyar kisebbség helyzetének rendezésére vonatkozó javaslatokról. A kormány általi elfogadásuk azonban már csupán formális követelmény volt, hiszen a lényegi döntéseket február óta a két pártközpontban, közülük is elsősorban a prágaiban hozták meg.

A magyarsággal kapcsolatos állampárti döntések előkészítésébe és végrehajtásába bevonták a szlovák pártvezetés mellett létrehozott ún. Magyar Bizottságot is. A bizottság az SZLKP KB Politikai Titkárságának 1948. november 12-i határozata alapján jött létre mint a KB magyar ügyekben illetékes segéd- és tanácsadó szerve. Elnöke Daniel Okáli belügyi megbízott, titkára Fábry István, további tagjai Lőrincz Gyula, Major István, Kugler János és Rabay Ferenc (valamennyien a két világháború közötti csehszlovákiai kom-

²⁰ MNL OL, Magyar Dolgozók Pártja, 276. f., 65. cs., 102. ó. e., 3–5. f.; NA ČR, ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 3, a. j. 129. (A CSKP küldöttségét Viliam Široký, a Magyar Dolgozók Pártjáté Révai József vezette.)

²¹ SNA, Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady [Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségi Hivatala], inv. č. 6., Stenografický zápis o priebehu 3. zasadnutia pléna SNR, ktoré bolo dňa 29. júla 1948 v Bratislave.

²² SNA, ÚV KSS, 1821. d., Zasadnutie ÚV KSS, konané dňa 27.–28. septembra 1948. Vö. POLÁNYI Imre: *A szlovákiai magyarok helyzete 1944–1948. Dokumentumok*, Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1992, 81–86. p.

munista mozgalom magyar pártmunkásai), december 9-i kiegészítését követően egyúttal Ladislav Novomeský oktatás- és népművelésügyi, valamint Ondrej Pavlík tájékoztatásügyi megbízott voltak.

A Magyar Bizottság személyi összetétele, leginkább pedig elnökének személye ugyanakkor determinálta a mozgásterét, s előrevetítette, hogy a pártvezetés a bizottságnak nem valamiféle érdekvédelmi szerepet szán, hanem csupán a magyarsággal kapcsolatos párthatározatok előkészítését és végrehajtásának elősegítését. A bizottságnak a magyar kisebbségi érdekeket érvényesíteni próbáló magyar tagjai emiatt több ízben is szembekerültek a szlovák pártvezetés akaratával, illetve azt a bizottságban képviselő szlovák kommunistákkal, akik korábban még a magyarelleses politika irányításában és végrehajtásában játszottak aktív szerepet, ezúttal azonban a magyar kisebbség helyzetének rendezésében kellett (volna) közreműködniük. Megmutatkozott ez a szembenállás többek között a reszlovakizáltak nemzeti hovatartozásának eltérő megítélésében,²³ a magyar nyelvű pártlap és a magyar kultúregyesület létrehozásának, valamint a magyar nyelvű oktatás újraindításának számos vitás kérdésében is.²⁴

A magyarsággal kapcsolatos döntések végrehajtását, a magyar lakosságnak az ország politikai, társadalmi és gazdasági életébe történő újbóli integrációját számos visszás jelenség kísérte. Érvényes volt ez már „a magyar nemzetiségű személyek állampolgárságáról” 1948. október 25-én elfogadott 245/1948. számú törvény esetében is, amely jogi vonatkozásban az első lépés volt a magyar kisebbség helyzetének rendezése felé vezető úton. A törvény a csehszlovák állampolgárságuktól megfosztott magyarok számára lehetővé tette ugyan az állampolgárság visszaszerzését, de ez nem vonatkozott azokra, akik az első Csehszlovák Köztársaság idején sem rendelkeztek csehszlovák állampolgársággal, azokra, akiket a lakosságcsere keretében magyarországi áttelepítésre jelöltek ki, valamint azokra sem, akik „súlyosan vétettek a Csehszlovák Köztársaság vagy népi demokratikus rendszere ellen”.²⁵

A törvény korlátozó rendelkezései kezdetben több mint százezer magyart zártak ki a csehszlovák állampolgárság visszaszerzésének lehetőségéből.²⁶ Hatályát ugyan a lakosságcsere 1948. decemberi befejezését követően

²³ Az 1946 júniusától 1948 végéig tartó reszlovakizációs kampány során az üldöztetettek alóli mentesülésük reményében összességében 450 ezren kérték a szlovák nemzetiség megadását.

²⁴ A Magyar Bizottságról bővebben L.: POPÉLY Árpád: *Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2014, 113–128. p.

²⁵ *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, Ročník 1948, částka 63., 1295. p.; a jogszabály magyar fordítását L.: *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948*, 299. p.

²⁶ A magyar külügyminisztérium több mint 130 ezerre becsülte azoknak a magyaroknak a számát, akik nem kaphatták vissza a csehszlovák állampolgárságot: MNL OL, Kül-

a magyarországi áttelepítésre kijelölt, de át nem telepített magyarokra is kiterjesztették,²⁷ az ötvenes években azonban még mindig több ezer volt az állampolgárság nélküli szlovákiai magyarok száma. Az ő helyzetüket csupán 1958-ban rendezték véglegesen, amikor a 72/1958. számú törvény értelmében azok a magyarok, akik a 33. számú elnöki dekrétum alapján elvesztették csehszlovák állampolgárságukat, s lakóhelyük a Csehszlovák Köztársaság területén volt, automatikusan csehszlovák állampolgárokká váltak, amennyiben nem voltak más állam állampolgárai.²⁸ A rendezés a *Pravda* című központi szlovák pártlap közlése szerint mintegy 20 ezer állampolgárság nélküli magyart érintett.²⁹

Röviddel az állampolgársági törvény megszületését követően, 1948. november 4-én az SZNT végrehajtó szerve, a Megbízottak Testülete rendeletet hozott a magyarok mezőgazdasági vagyonának az elkobzás alóli mentesítéséről is, amely azonban a törvényhez hasonlóan számos korlátozást tartalmazott. Csak azokra vonatkozott, akik megszerezték a csehszlovák állampolgárságot, és mezőgazdasági vagyonukat nem juttatták másnak. Az elkobzás alól mentesülő földterület nem haladhatta meg az 50 hektárt. S leszögezte a rendelet azt is, hogy az elkobzás alóli mentesítés következtében nem támasztható semmiféle kártérítési igény.³⁰

A Magyar Bizottság közreműködésével került sor a pártvezetés által kilátásba helyezett magyar nyelvű sajtótermék megjelentetésére 1948. december 15-én. Az SZLKP orgánumaként, Lőrincz Gyula főszerkesztésében megjelenő *Új Szó* azonban az ígéretekkel ellentétben, miszerint napilap lesz, hetilapként indult, s csupán 1949. május 1-jén alakult át napilappá. A szlovák pártvezetés kezdettől fogva nagy nyugtalansággal szemlélte a lap reszlovakizáltak közötti és az ország szlováklakta régióiban való terjesztését, magas – az engedélyezett 50 ezres helyett 90 ezres – példányszámát, valamint „helytelen irányvonalát”, vagyis a magyarországi politikai és kulturális élet túlzott népszerűsítését is. Ezek a kérdések rendszeresen napirenden szerepeltek a szlovák pártvezetés ülésein, amely 1949 első hónapjaiban több intézkedést hozott a lap példányszámának csökkentéséről, a reszlovakizáltak közötti és a szlováklakta járásokban való terjesztésének tilalmáról és irányvonalának megváltoztatásáról.³¹

ügyminisztérium adminisztratív iratai 1945–1964, Csehszlovákia, 60. d., sz. n./1948–49.

²⁷ A csehszlovák–magyar lakosságcsere keretében 1948. december végéig közel 90 ezer felvidéki magyart telepítettek át Magyarországra. Ez az áttelepítésre kijelölteknek kb. a felét jelentette.

²⁸ *Sbierka zákonov republiky Československej*, Ročník 1958, čiastka 93., 449. p.

²⁹ *Pred úpravou ziskavania čs. štátneho občianstva*, *Pravda*, 1958. október 3., 4. p.

³⁰ *Sbierka zákonov Slovenskej národnej rady*, Ročník 1948, čiastka 12., 49. p.; magyar fordításban: *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948*, 301. p.

³¹ POPÉLY: *Fél évszázad kisebbségben*, 116–122. p.

Meghatározó szerepet vállalt a Magyar Bizottság a magyar kultúregyesület megszervezésében is. Az 1949. március 5-én Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete (Csemadok) néven életre hívott egyesület megalakulásával és tevékenységével kapcsolatos legvitatottabb kérdések közé vezető tisztségviselőinek kiválasztása mellett a reszlovakizáltak Csemadok-tagságának kérdése, valamint az egyesület érdek-képviselői szerepvállalásának lehetősége tartozott. Miután a Magyar Bizottság által az elnöki tisztségre felkért neves baloldali író, Fábry Zoltán különböző okok, többek között az egyesület érdekvédelmi tevékenységének lehetetlenné tétele miatt nem vállalta a megbízatást, elnökké Lőrincz Gyulát választották. A bizottság által ügyvezető elnöknek javasolt Major István, a CSKP egykori prágai nemzetgyűlési képviselője azért nem vállalhatta el a tisztséget, mivel 1946-ban reszlovakizált, a központi titkárnak javasolt ügyvéd, Balogh-Dénes Árpád pedig nem élvezte a szlovák pártvezetés bizalmát.³²

A reszlovakizáltak Csemadok-tagságának kérdése egy éven át vita tárgyát képezte a Magyar Bizottság magyar tagjai, illetve a szlovák pártvezetés és annak az akaratát a bizottságban képviselő szlovák bizottsági tagok között. A bizottság elnöki tisztét is betöltő Daniel Okáli által vezetett Belügyi Megbízotti Hivatal sokáig éppen a reszlovakizáltak Csemadok-tagságát is lehetővé tévő megfogalmazása miatt utasította vissza az egyesület alapszabályának jóváhagyását, amit végül csupán 1949 júniusában, a Lőrincz Gyulával baráti viszonyt ápoló Viliam Široký szlovák pártelnök közbeavatkozását követően volt hajlandó megtenni. A reszlovakizáltak Csemadok-tagságának további fő ellenzője a szintén bizottsági tag Ondrej Pavlík tájékoztatásügyi megbízott volt, aki még 1949 novemberében is éles kirohanást intézett a Csemadok ellen a reszlovakizáltak beszerzésére irányuló szándéka és állítólagos érdekképviselői törekvései miatt. Az egy éven keresztül húzódó vita végül csupán 1950 januárjában jutott nyugvópontra, amikor az SZLKP KB Elnöksége határozatban mondta ki, hogy minden csehszlovák állampolgár tagja lehet a Csemadoknak.³³

Számos ellentmondás kísérte az 1945 óta szünetelő magyar nyelvű oktatás újraindítását is. 1948 őszén néhány településen megindult ugyan a magyar nyelvű tanítás, de nem önálló magyar iskolák, hanem csupán szlovák elemi iskolák melletti magyar tagozatok formájában, amelyekben az oktatást ráadásul magyar tanítók helyett magyarul tudó szlovák tanítókkal kívánták biztosítani. A reszlovakizált szülők számára – az MDP-nek tett ígéret ellenére – tiltották, hogy gyermekeik magyar osztályokat látogassanak, a magyar

³² *Uo.*, 122–127. p.

³³ A reszlovakizáltak Csemadok-tagságára bővebben L.: POPÉLY Árpád: A reszlovakizáltak Csemadok-tagságának kérdése 1949-ben, In: *Rendszerváltások kortársa és kutatója. Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013, 209–214. p.

osztályok kezdeményezőit pedig sok helyütt megfélemlítéssel igyekeztek el-tántorítani a szándékuktól. A magyar középfokú oktatás lehetősége egyáltalán fel sem merült. Általános jelenség volt az is, hogy városokban és a járási székhelyeken még a magyar elemi osztályok indítását sem engedélyezték.

A hatalom szándékait az SZLKP KB Elnöksége 1949. február 5-én határozatban is rögzítette, amikor kimondta, hogy az iskolaügyben „olyan politikát kell folytatni, amelynek végeredményben az asszimilációhoz kell vezetnie”.³⁴ Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy 1949. február végéig mindössze 53, 1949 szeptemberében pedig még mindig csupán 164 településen sikerült magyar elemi osztályokat indítani. A magyar iskolahálózat kiépítésében csupán az 1950-es év és a szlovák burzsoá nacionalizmus elleni kampány hozta meg az áttörést.³⁵

A Csehországba deportált magyarok hivatalos transzportokkal történő hazaszállítására 1949 januárja és áprilisa között került sor, amikor összességében közel 20 ezer deportált tért vissza Szlovákiába. A hazatérők száma az engedély nélkül már korábban hazatértekkel együtt megközelítette a 40 ezret. Elhelyezésük azonban nem volt problémamentes, mivel legtöbbjük házában oda betelepült szlovák telepesek laktak, akik azt nem kívánták visszaadni eredeti tulajdonosaiknak. Az így kialakult helyzetet a szlovák pártvezetés 1949 őszén paradox módon egy újabb kitelepítési akcióval, az osztályszempontból és politikailag megbízhatatlannak minősített magyarok, elsősorban a módosabb földművesek Csehországba telepítésével, illetve a hazatért deportáltaknak az ő birtokukban és házukban való elhelyezésével próbálta megoldani.

A Dél-akció elnevezést kapott terv végrehajtására azonban már nem került sor, mivel azt a kedvezőtlen nemzetközi visszhangtól tartó prágai pártvezetés 1949. október 12-én előbb ideiglenes jelleggel, majd október 24-én végérvényesen leállította, egyben fegyelmi eljárást kezdeményezett az akcióért felelőssé tett Daniel Okáli ellen. Prága lépését döntő mértékben befolyásolta a magyar kommunista vezetés fellépése, amely október közepén diplomáciai úton és pártvonalon is tudtára adta a csehszlovák félnek az újabb kitelepítéssel szembeni aggályait.³⁶ Miután az osztályszempontúnak beállított Dél-akció egyoldalú magyarellenessége ellen – az akció előkészítésében egyébként közreműködő – Magyar Bizottság magyar tagjai is tiltakoztak, s az sem számított titoknak, hogy a pozsonyi magyar főkonzulátus a tőlük szerzett értesülések alapján tájékoztatta Budapestet az akció előkészületeiről, a szlovák pártvezetés október 21-én kimondta a bizottság feloszlását, azzal, hogy

³⁴ SNA, ÚV KSS, 790. d., Zápis zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS, ktoré sa konalo dňa 5. II. 1949 v Bratislave.

³⁵ A magyar nyelvű oktatás újraindításáról L.: POPÉLY: *Fél évszázad kisebbségben*, 171–175. p.

³⁶ *Uo.*, 155–165. p.

titkára, Fábry István az SZLKP KB titkárságának magyar ügyekben illetékes referense marad.³⁷

Amint azt a fenti példák is jelzik, a szlovákiai magyarság helyzetének 1948 nyarán meghirdetett rendezését jó másfél éven keresztül meglehetősen vonatottan és csupán felemásan hajtották végre. E téren 1949–1950 fordulóján történt újabb fordulat. A Magyar Bizottságban is szerepet vállalt magyar pártfunkcionáriusok – Major István, Lőrincz Gyula és Fábry István – ekkor egyrészt a Dél-akció kudarcán felbátorodva, másrészt minden bizonnyal egyes szlovák pártvezetők által is felbátorítva a szlovák pártvezetés ülésein hívták fel a figyelmet a magyar lakosság törvény által biztosított jogainak gyakorlati érvényesítése elé gördített akadályokra. Ennek eredményeként született meg az SZLKP KB Elnökségének 1950. január 6-i határozatsomagja, amely 26 pontban rögzítette a magyar lakosság tényleges egyenjogúsítása érdekében elvégzendő feladatokat. A határozatok előírták többek között az állampolgárság gyorsított megadását a csehszlovák állampolgársággal még nem rendelkezők számára, a vagyonekbevitel megszüntetését, a Csehszlovákiából hazatért deportáltak megfelelő elhelyezését, a reszlovakizáltak Csemadoktagságának lehetővé tételét, a magyar tanítók utánpótlásának biztosítását, a nemzeti bizottságok magyarokkal való kiegészítését, az *Új Szó* példányszámának emelését és új magyar lapok megjelenését.³⁸

A korábban minden kérdésben lojálisnak bizonyuló magyar nemzetiségű pártfunkcionáriusokról ugyanakkor nehezen feltételezhető, hogy a pártvezetés előtt külső bátorítás nélkül, kizárólag saját kezdeményezésükből mutattak volna rá a magyarellenesség továbbélésére és a magyar lakosság helyzetének rendezésében mutatkozó hiányosságokra. A magyar kisebbséggel szembeni politikában bekövetkezett fordulat egybeesett az ún. szlovák burzsoá nacionalisták elleni kampány kibontakozásával. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy Široký pártelnök Lőrinczék fellépését tudatosan időzítette a szlovák burzsoá nacionalisták *leleplezése* előtti hetekre és hónapokra, hogy így a magyarok egyenjogúsításának vontatottságáért, sőt a háború utáni évek magyarellenes politikájáért is a burzsoá nacionalizmussal vádoltakra, közülük is elsősorban Gustáv Husákra, Ladislav Novomeskýre és Daniel Okálira háríthassa a felelősséget. Azt a tényt ugyanakkor, hogy ők mindezt a párt irányvonalának megfelelően, sőt egyenesen a pártvezetés utasítására hajtották végre, a propaganda igyekezett a feledés homályával borítani.

Az 1950. januári párthatározat azt is kimondta, hogy a közelgő népszámlálás során meg kell akadályozni mindenfajta sovíniszta agitációt és a reszlovakizáltakra gyakorolt nyomást. Az 1950 márciusában lebonyolított

³⁷ SNA, ÚV KSS, 792. d., Zápis zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS, ktoré sa konalo dňa 21. októbra 1949.

³⁸ SNA, ÚV KSS, 794. d., Zápis zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS dňa 6. januára 1950.

népszámlálás azonban ennek ellenére minden korábbinál kevesebb, mindössze 354 ezer magyart talált Szlovákiában. A magyarok számát a Magyarországra áttelepítettek kivül a reszlovakizált magyarok nemzetiségi bevallása csökkentette, akiknek jelentős része a több éven át tartó üldöztetés és a népszámlálás során rájuk gyakorolt nyomás hatására ekkor még szlováknak jelentkezett.³⁹ A cseh országrészekben 13 ezer magyart írtak össze, akik egyrészt a még haza nem tért deportáltak, másrészt az önként Csehországba távozók közül kerültek ki.

A szlovák pártvezetés 1950. januári ülését és az azon elfogadott határozatokat mindenesetre olyan mérföldkönek lehet tekinteni, amely felgyorsította a magyarsággal szembeni politikában másfél éven keresztül csupán felemásan végrehajtott fordulatot.⁴⁰ Az ötvenes években ezt követően újabb intézkedések születtek a magyar lakosság további integrációja érdekében. Mindezek eredményeként kiépült a magyar iskolahálózat és a legalapvetőbb, igaz, központilag irányított és ellenőrzött intézményi struktúra is. A jogfosztottság éveit után ez kétségtelenül előrelépést jelentett, a pártállami korlátok azonban a kisebbségi jogok teljeskörű érvényesítését soha nem tették lehetővé.

A csehszlovákiai németek jogfosztása párhuzamosan történt a magyarokéval, társadalmi integrációjuk azonban több mint egy éves késéssel, a Német Demokratikus Köztársaság 1949. októberi megalakulását követően vette kezdetét. Az 1949. november 29-én kelt 252/1949. számú kormányrendelet bizonyos megszorításokkal lehetővé tette csehszlovák állampolgárságuk visszaszerzését,⁴¹ a lehetőséggel azonban a német lakosság egy része különböző okok⁴² miatt nem élt. Így 1951–1952 fordulóján még mindig 40 ezer volt az állampolgárság nélküli németek száma.

A kérdés rendezetlensége végül 1953. április 24-én a 34/1953. számú törvény elfogadására készítette a nemzetgyűlést, mely törvény értelmében azok a németek, akiknek lakóhelye a Csehszlovák Köztársaság területén volt, s nem voltak más állam állampolgárai, a törvényből adódóan (*ex lege*) automa-

³⁹ A magukat magyarnak vallók száma a későbbi népszámlálások során a reszlovakizáltak megváltozott nemzetiségi bevallása következtében ismét 500 ezer fölé emelkedett.

⁴⁰ A csehszlovák kommunista vezetésnek a magyar kisebbséggel szembeni korabeli politikájára L. még KAPLAN: *i.m.*, 143–162. p.; KISS József: A kisebbségi magyarság szlovákiai és országos feltételrendszerben (1949–1963), In: *Magyarok a sztálinista Csehszlovákiában 1948–1963*, Hagyományok és Értékek Polgári Társulás – SZNM-A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, Pozsony, 2011, 8–15. p.

⁴¹ *Sbierka zákonov republiky Československej*, Ročník 1950, čiastka 17., 74. p.

⁴² Ezek közé tartozott többek között az, hogy csehszlovák állampolgárságuk visszaszerzése nem járt elkobzott vagyonuk visszaadásával, sokan a Nyugat-Németországba való utólagos áttelepülés lehetőségében reménykedtek. A hadköteles német fiatalok pedig állampolgárság hiányában mentesültek a katonai szolgálat alól.

tikusan csehszlovák állampolgárokká váltak anélkül, hogy ezt kérvényezniük kellett volna.⁴³

A csehországi németek számára 1951-ben *Aufbau und Frieden* címmel német nyelvű hetilapot indítottak, a német gyermekek pedig a cseh országrészekben az ötvenes évek elejétől fakultatív német nyelvoktatásban is részesülhettek. A németek integrálása azonban mindezzel gyakorlatilag ki is merült, s a magyarokkal és a többi kisebbséggel ellentétben sokáig még a legalapvetőbb intézményhálózat kiépítésére sem nyílt lehetőségük. Elismert kisebbséggé csupán az 1968. évi alkotmánymódosítást követően váltak, kulturális szervezetük (Kulturverband der Bürger deutscher Nationalität der ČSSR) pedig 1969-ben jöhetett létre.⁴⁴ Az anyanyelvi oktatás hiánya, folyamatos kivándorlásuk, valamint egyre kedvezőtlenebb körösszetételük miatt a rendszerváltás egyre inkább csökkenő lélekszámú és asszimilálódó német kisebbséget talált Csehszlovákiában, akiknek száma a 20. század végére Csehországban 50 ezer alá, Szlovákiában 5 ezer före süllyedt.

⁴³ *Sbierka zákonov republiky Československej*, Ročník 1953, čiastka 19., 198. p.

⁴⁴ A csehszlovákiai, főleg csehországi németek helyzetéről a pártállami években L.: STANĚK, Tomáš: *Německá menšina v českých zemích 1948–1989*, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha, 1993.